

**Донка Станчић, Зоран Ракић, Ивана Женарју Рајовић,
*Цркве Сиринићке и Средачке жупе, Матица српска, Нови Сад 2024.***

Мала скупина црквица Сиринићке и Средачке жупе налазила се током минулих столећа на ветрометини историјских збивања. Иако представљају изузетан траг о бивствовању и уметничком стваралаштву на простору Косова и Метохије, остале су у сенци репрезентативних владарских задужбина и на маргини проучавања, што показује и скромна историја досадашњих истраживања. Скупину чини двадесет шест храмова који су углавном настали након обнове Пећке патријаршије 1557. године, на шта указују сва три аутора. Монографију *Цркве Сиринићке и Средачке жупе*, уз кратку уводну реч, чине три целине.

У првом поглављу, Донка Станчић говори о архитектури цркава. Иако су неке категорисане као културна добра од изузетног значаја, изостала су њихова темељна институционална археолошка и архитектонска истраживања. Након што је у НАТО бомбардовању 1999. делимично или сасвим страдала културна баштина Косова и Метохије, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије „Мнемосина“ предузео је 2000. године акцију обиласка терена и попис штете. Уз хитно спровођење активности на заштити најзначајнијих српских владарских задужбина, настала је идеја да се теренски истраже сакралне целине Сиринићке и Средачке жупе. Теренско снимање реализовано је у кампањама 2017. и 2021. године.

Уз незнатну литературу реализована снимања омогућила су Донки Станчић да анализира архитектуру цркава. У питању су скромне, једнобродне цркве, којима су у каснијим периодима дограђиване „приправе“. Подизали су их сеоски житељи са свештеником, дарујући средства за њихово осликавање, набавку икона и богослужбених предмета. Поједини храмови саграђени су у XIX веку, у годинама које су претходиле ослобођењу од Турака, док су старе црквице обновљене и проширене. Синтетички текст садржи: историју истраживања, осврт на историјске прилике као и општа обележја храмова, а прати га каталог у коме је обрађена свака од двадесет шест црквица. Ктитори невеликих материјалних могућности скупили

су средства да се изграде храмови који задовољавају основне богослужбене потребе локалног становништва. Храмови правоугаоне основе, малих димензија, уз ретке изузетке са сложе- нијим олтарским простором, имају само полукружне нише у источном зиду. Засведени су по- луоблицом. Уски отвори на фасадама не пружају довољно природног светла у ентеријеру, преваходно омогућавају минималан проток ваздуха. Градитељи су били локални мајстори који су разноврсне врсте камена повезивали спојницама малтера, на истоветан начин при- мењиван у изградњи својих кућа. Поједине црквице су окречене или омалтерисане. Изостанак звоника последица је забране употребе звона у време када су цркве подизане. Тек понегде је сачуван оригиналан камени покривач. Просторије дограђене уз западну фасаду појединих црквица у 19. или почетком 20. века нису имале функцију припрате – служиле су као место окупљања током црквених свечаности. Донка Станчић се укратко осврнула на приоритете у будућим конзерваторским захватима. Каталшки део текста употпуњен је цртежима и бројним фотографијама углавном екстеријера – насталим током теренског истраживања, уз неколико архивских снимака.

У другом поглављу Зоран Ракић говори о зидном сликарству 16. и 17. века у црквама Си- ринићке и Средачке жупе. У сенци остварења везаних за велика манастирска средишта на Косову и Метохији и рад угледних зографа током друге половине 16. и у првим деценијама 17. века развијала се, по обиму и дметима скромнија, делатност живописања малих сеоских црква смештених у донедавно тешко приступачним жупама. Те црквице су у уметничким приликама из деценија по обнови Патријаршије образовале засебан ток који је обухватио споменике у оним срединама, махом метосима великих манастира, које су до тада остале мимо значајније сликарске активности. Тешка доступност и неповољне прилике, посебно у претходне три деценије, допринеле су да сликарство ове значајне скупине споменика, која је данас изузетно угрожена, остане непотпуно истражена, а посебно недовољно документо- вана преко детаљних описа иконографског репертоара фресака, натписа на њима и квалитет- них фотографија у боји. Синтетички прилог Зорана Ракића, посвећен зидном сликарству 16. и 17. века у црквама Сиринићке и Средачке жупе, указује на прилике у којима су те фре- ске стваране, бави се уметничким дметима њихових твораца и анализира нека ређе приме- њивана иконографска решења.

Међу црквама Средачке жупе посебно се издвајају фреске у Храму Светог Ђорђа у Сред- ској – иако фрагментарно сачуване, чине најдрагоценију целину како по времену настанка тако и по естетским нормама. Даровити живописац извео је фреске пре обнове Пећке патри- јаршије, вероватно око 1530. године, угледајући се на мајсторе из 14. века. Анонимни путујући зографи невеликих сликарских способности оставили су у сеоским црквама Сиринићке и Средачке жупе углавном дела о чијим естетским квалитетима скоро да не може бити речи. Живопис углавном одликује склоност ка наглашеном линеаризму, изузетно рустичном ко- лориту сведеном на свега неколико боја, и неуком моделовању са повременим приказивањем незграпних фигура чија су тела здепаста, главе крупне и разрогачених очију. О одређеним естетским квалитетима могло би се говорити једино о сликарству Цркве Светог Петра и Павла у Мушникову. Извели су га Грци вешти у цртежу, пропорцијама и обради волумена тела. На грчко порекло зографа упућује представа загрљаја апостола Петра и Павла, чија иконографија је особена за оновремено критско сликарство и иконопис.

У другом делу прилога дат је, по први пут у нашој историјскоуметничкој литератури, пот- пун иконографски репертоар живописа у свакој од поменутих црква, са свим натписима који

га прате и потпуном литературом о сваком од ових споменика. Рад Зорана Ракића изнова валоризује ове фреске и смешта их у шире токове уметничког стваралаштва на подручју обновљене Пећке патријаршије, док је приложена документација изузетно сведочанство о уметничким прегнућима српских уметника из времена турске владавине који су своја дела оставили на територији Косова и Метохије.

Ивана Женарју Рајовић у трећем поглављу монографије анализира сакралну уметност на подручју Сиринићке и Средачке жупе у ери османске власти (16–20 век). Досадашња истраживања била су углавном усмерена на архитектуру и живопис 16. и 17. века. Први пут у историографији дат је преглед целокупног развоја црквене уметности од обнове Пећке патријаршије до ослобођења Косова након балканских ратова. Синтетички и каталогски прилог написан је на основу литературе, архивских извора, и пре свега теренских истраживања, што му даје нарочити значај. Поглавље је подељено у мање целине посвећене историјским условима, зидном сликарству, иконостасима, иконама, богослужбеним предметима и књигама. Посебан допринос познавању сакралне уметности Сиринићке и Средачке жупе доносе резултати истраживања уметничког стваралаштва 19. века. То је период изузетног уметничког полета. Неке од жупских цркава добиле су ново зидно сликарство, док су у другима постављени нови иконостаси. У другој деценији 20. века саграђен је нови Храм Светог Јована у Штрпцу. За рад на осликавању иконостаса ангажовани су иконописци из македонских тајфи. Позната су и имена неких зографа. Стергије Димитрију из Кожана радио је иконе на иконостасу Цркве Свете Петке у Беревцу, али и на њеном живописању. Део иконостаса у Беревцу радио је Евгеније Поп Кузманов из Галичника, који је начинио и иконостас у Богородичиној цркви у Готовуши. Зидно сликарство су у 19. веку добиле цркве у Беревцу, Севцу, Готовуши и Штрпцу – у Сиринићкој жупи, док је у Средачкој жупи осликана само Црква Светог Николе у Средској. Већина иконостаса је у периоду од 1557. до 1690. године настајала у етапама. Иконописци су припадали различитим радионицама. Иконе у Цркви Светог Николе у Драјчићима радила су четири мајстора у периоду од последње четвртине 16. до друге половине 17. века. Иконостаси из 19. века, у црквама у Беревцу, Севцу, Готовуши, Горњем Селу и Средској, спадају у најједноставнију скупину преграда на простору Рашко-призренске епископије. У храмовима Сиринићке и Средачке жупе сачуване су иконе из времена обновљене Пећке патријаршије, али и триптих из 18. века, икона дебарских зографа, грчки бакрорези из средине 19. века, такође и руске иконе из 19. и 20. века. Теренска истраживања Иване Женарју Рајовић су показала да су неке иконе затечене у храмовима, током времена нестале или пренете на непознату локацију. Исту судбину доживела је и евидентирана збирка икона из Цркве Светог Николе у Средској, као и икона Свете Петке из Цркве Светог Николе у Мушникову, такође и делови дрвених триптиха из Цркве Светог Николе у Готовуши. Током поклоничких путовања у Свету земљу или на Свету Гору верници су доносили „папирне иконе”. У црквицама Средачке жупе налазила се збирка од двадесетак бакрореза израђених у манастирима Свете Горе. Иконостаси обе цркве у Мушникову већим делом су прекривени светогорским бакрорезима. Захваљујући индустријалцу и добротвору Сими Андрејевићу Игуманову који је из Русије доносио и потом поклањао иконе и књиге, у Сиринићку и Средачку жупу доспеле су руске иконе. Највећа збирка налази се у Цркви Светог Илије у Локвицама. Богослужбени предмети и књиге стизали су у храмове као поклони верника. Сачувано је свега неколико примерака из 19. и почетка 20. века. Предмети су нестајали током ратова и пљачки, али се догађало и да су их свештеници носили са собом током

преласка из једне парохије у другу. Међу ретким сачуваним богослужбеним предметима налазе се – два престопа крста, од којих је један донет из Свете земље, док је други осликао непознати дебарски зограф, две рипиде, литијски барјак и ливено кандило од псеудофилиграна. Синтетички део прилога Иване Женарју Рајовић посматран је у ширем контексту оно-времене уметности Балкана, па и шире.

Комплексни увид у специфичности црквене уметности на тлу Сиринићке и Средачке жупе доприноси бољем разумевању српске уметности и културе на подручју Косова и Метохије. Документарна вредност излагања обогаћена је богатим илустративним прилозима са бројним фотографијама у боји, што је од изузетног значаја јер се ради о угроженој културној баштини на простору Косова и Метохије. Иза сваког поглавља налази се кратак резиме на енглеском. Релативно скромна библиографија говори о томе колико су културна добра Сиринићке и Средачке жупе слабо проучавана. Аутори су, уз прегледе архитектуре и сликарства, углавном били упућени на сопствена истраживања. У том контексту књига *Цркве Сиринићке и Средачке жупе* изузетно је значајан издавачки подухват и подстицај истраживању сеоских цркава на Косову и Метохији, као и реализацији неопходних мера на њиховој заштити.

Бранка М. Гугољ
Факултет уметности у Приштини са
привременим седиштем у Звечану
b.gugolj@gmail.com